

► **Nieuw Nederlands onderzoek in het noordoosten van Jordanië**

De 'Zwarte Woestijn'

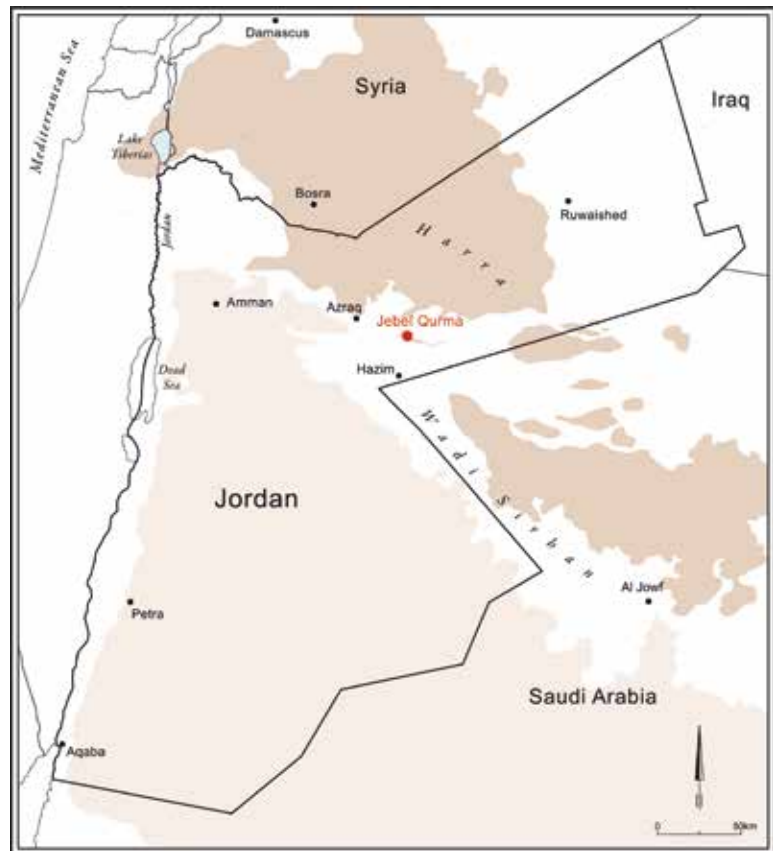
geeft steeds meer geheimen prijs

De zomers zijn er gloeiendheet en de winters bitterkoud. En regen valt er maar sporadisch. De 'Black Desert', een 40.000 vierkante kilometer grote woeste, lege steenwoestijn, waarvan 11.000 in het noordoosten van Jordanië, behoort daardoor tot het meest ontoegankelijke en onherbergzaamste deel van het land. Toch hebben Nederlandse archeologen in de afgelopen jaren de bewijzen gevonden dat dit gebied al sinds de vroege prehistorie bewoond is geweest. Joost Vermeulen nam er voor Archeologie Magazine een kijkje.

De beste omschrijving van dit desolate gebied bij Azraq, Jordanië, komt misschien wel van een Engelse legerofficier die in het begin van de vorige eeuw deze streek bezocht: *'Except for a very short period in spring the whole of this country looks like a dead fire, nothing but cold ashes'*. Maar in deze 'asbak' blijken toch al sinds millennia geleden mensen te hebben gewoond. 'Overall in ons 300 km² onderzoeksgebied vinden we sporen van bewoning', aldus prof. dr Peter Akkermans, hoogleraar archeologie van het Nabije Oosten aan de Universiteit Leiden. Akkermans staat aan het hoofd van het *Jebel Qurma* onderzoekproject. Met een multidisciplinair team brengt hij de enorme archeologische rijkdom van dit gebied in kaart. 'Een echte pionierstaak', aldus Akkermans, 'want dit gebied was nog nooit onderzocht. Men nam namelijk aan dat onder dergelijke extreme omstandigheden menselijke activiteit, ook in het verleden, onmogelijk was'.

Start onderzoek

De eerste aanwijzingen dat het tegendeel wel eens het geval zou kunnen zijn, kwamen toen halverwege de jaren negentig luchtopnamen, die Amerikaanse spionagesatellieten in de jaren zestig en zeventig hadden gemaakt, werden vrijgegeven. Op die beelden waren namelijk duidelijke door mensen vervaardigde structuren te zien. Die beelden, aangevuld met meer recente opnamen

gemaakt door de commerciële satellieten uit het *Ikonos* ruimtevaartprogramma, vormden de aanleiding voor het uitgebreide onderzoek dat nu door de Leidse universiteit wordt uitgevoerd.

Akkermans en zijn team hebben sinds het begin van hun onderzoek in 2011 al tientallen nederzettingen en vele honderden graven uit heel verschillende periodes gelokaliseerd. Akkermans: 'Precieze datering van de

◀ Het landschap van Jebel Qurma bij Azraq, noordoost Jordanië.

▼ De 'Zwarte Woestijn' herbergt nog vele geheimen.

► Jebel Qurma telt honderden markante graven, op vrijwel elke heuveltop. De grafombes variëren van eenvoudige stapels stenen tot monumentale ronde structuren van soms meters hoog.

▲ Vele duizenden rotstekeningen zijn in het onderzoeksgebied aangetroffen. Deze tekeningen gaan vaak vergezeld van korte teksten (vrijwel allemaal opgesteld in het Salafitisch, een vroeg Semitische taal) en bevatten veel informatie over het leven van de woestijnbewoners.

▼ Jebel Qurma was nog nooit eerder onderzocht. Men nam namelijk aan dat onder dergelijke extreme omstandigheden menselijke activiteit, ook in het verleden, onmogelijk was.

► Prof. dr Peter Akkermans, hoogleraar archeologie van het Nabije Oosten aan de Universiteit Leiden en tevens hoofd van het *Jebel Qurma* onderzoekproject.

verschillende sites is vaak problematisch. Bij veel constructies ontbrak de context die datering mogelijk maakt. En voor het weinige aardewerk dat we hebben aangetroffen is er nauwelijks vergelijkingsmateriaal.

Wel hebben we in het hele gebied stenen werktuigen gevonden die we in het Paleolithicum kunnen plaatsen. Ook hebben we vele kleine nederzettingen weten te lokaliseren die gedateerd konden worden in het late Neolithicum (7e en 6e millennium v.Chr.). We denken dat het gaat om plekken waar vuursteen werd bewerkt. En op beschutte plekken diep in de valleien, die het hele gebied doorkruisen, vonden we nog kleine U-vormige hutten die eveneens uit het late Neolithicum lijken te stammen. Een heel bijzonder fenomeen vormden de zogeheten 'wielen'. Grote ronde gebouwen met een diameter tot wel 70 meter. In het midden daarvan bevinden zich forse ommuurde oppervlaktes met daaromheen weer een of twee ringen van ronde of hoefijzervormige

hutjes. Deze 'wielen', waarvan de functie onduidelijk is, lagen altijd in groepen van soms wel zeven stuks bij elkaar.

'Een ander opvallend prehistorisch fenomeen dat karakteristiek is voor dit gebied zijn de 'desert kites'. Dat zijn trechtervormige installaties bestaande uit lange, soms heel lange, lage muren die samenkomen bij een vaak stervormige omheining. De omheining lag meestal achter de top van een richel of heuvel. Prehistorische jagers joegen hun prooidieren – vooral gazellen, oryx en wilde ezels - langs deze muren in de richting van de omheining waar andere jagers ze opwachtingen. De exacte datering van deze 'kites' is nog onduidelijk. Er zijn op enkele plaatsen voorwerpen gevonden die een datering in het zevende millennium suggereren, maar zeker is dat niet. Wel weten we dat dergelijke jachtinstallaties heel lang in gebruik zijn geweest. Van enkele denken we dat ze zelfs tot in de eerste eeuw na Christus nog gebruikt werden.'

Markante graven

Waarom weten de archeologen nog niet, maar vanaf het late 3e millennium lijkt dit woestijngebied opeens onbewoond. Akkermans, opnieuw: 'Althans we hebben nog geen enkel spoor van bewoning of gebruik gevonden dat daarop kon wijzen. Pas rond 1000 v.Chr. zien we weer aantoonbare menselijke activiteit. En rond 300 v.Chr. begint een grote 'bloeiperiode' die duurt tot aan het einde van de vierde eeuw van onze jaartelling. Deze nieuwe 'woestijnbewoners' hebben hun sporen nagelaten in de vorm

van vele duizenden inscripties en honderden markante graven. Op vrijwel elke heuveltop troffen we ze aan. Die graftombes varieerden van eenvoudige stapels stenen tot monumentale ronde structuren van soms meer dan twee meter hoog. Binnen in deze torens bevond zich dan het feitelijke graf. Ondanks het grote aantal graven zijn er maar betrekkelijk weinig skeletresten aangetroffen. Van de lichamen is, een enkele uitzondering daargelaten, weinig overgebleven. De extreme klimatologische omstandigheden hebben hun tol geëist en wat er nog restte

▲ Onderzoekers bij een graftoren.

◀ Ondanks het grote aantal graven zijn er maar betrekkelijk weinig skeletresten aangetroffen. Van de lichamen is, een enkele uitzondering daargelaten, weinig overgebleven.

▼ Rotstekening met tekst.

viel vaak ten prooi aan knaagdieren. Grafgriften beperkten zich tot enkele stukken aardewerk en soms een sieraad of een wapen. Maar het waren zeker geen rijke graven. ‘Dat laatste proberen wij nu telkens aan de lokale bevolking duidelijk te maken’, vertelt Merel Brüning, onderzoeksmedewerkster bij dit project en gespecialiseerd in dit soort grafmonumenten. ‘Want wij horen hier vaak de verhalen van lokale bedoeïenen die ervan overtuigd zijn dat al deze graven goud moeten bevatten. En heel veel van de graven, die vaak op markante en zeer herkenbare plekken in het landschap

▲ Nader onderzoek in een graf.

▲ Binnen in deze graftorens bevindt zich het feitelijke graf.

▶ Grafgriften beperkten zich tot enkele stukken aardewerk en soms een sieraad of een wapen. Hier een sieraad.

MEER INFO

www.facebook.com/JebelQurmaProject
www.jebel-qurma.nl en
www.landscapesofsurvival.org/

liggen, zijn dan ook in de afgelopen decennia door de lokale bevolking geplunderd op zoek naar deze “schatten”.

Het resultaat van deze plunderingen is dat heel veel, voor het archeologisch onderzoek cruciale informatie intussen al verloren is geraakt. Waar de schatrovers gelukkig minder aandacht voor hebben zijn de vele duizenden rotstekeningen. Deze tekeningen, die vaak ook vergezeld gaan van korte teksten (vrijwel allemaal opgesteld in het Safaitisch, een pre-islamitisch Noord-Arabisch dialect) bevatten veel informatie over het leven van de woestijnbewoners. Registratie en beschrijving ervan is dus ook een van de pijlers van het Leidse onderzoeksprogramma.

Akkermans: ‘Een van de eerste dingen die we nu aan het doen zijn is criteria opstellen op basis waarvan we de tekeningen beter kunnen dateren. Want de tijdsperiode van ruwweg 200 v.Chr. en 400 n.Chr. is natuurlijk veel te ruim om uitspraken te kunnen doen over functie of gebruik ervan. En ook kijken we heel precies naar de distributie van tekeningen en inscripties. Welke vinden we waar’. De eerste resultaten van dit onderzoek worden in de vorm van drie proefschriften verwacht: een van Harmen Huigens over de archeologie van het Jebel Qurma gebied; een van Nathalie Brusgaard over de Safaitische rock art; en een van Chiara Della Puppa over de Safaitische inscripties. ◀